

PIESE DE ORFEVRĂRIE DECORATE CU CERCULEȚE DE SÂRME SIMPLE ȘI FILIGRANATE ALĂTURATE, DIN SPAȚIUL BALCANIC (SECOLELE IX-XIV)

Silviu OȚA

Muzeul Național de Istorie al României București

În cele ce urmează doresc să analizez un model decorativ surprins pe piese de orfevrărie din sud-estul Europei. Este vorba de cerculețe executate din sârmă simplă sau filigranată, de argint, aur sau bronz. În ceea ce privește podoabele, voi avea în vedere acele exemplare, unde decorul în discuție este realizat alăturat. În afara intervalului cronologic al secolelor IX-XIV, el a avut o lungă durată de utilizare, fiind întâlnit chiar și în veacurile XVI-XVII-lea (*Orașul de Floci*¹, *Prilep-Biserica Sf. Nikola*², *Gelu*³, *Onești*⁴, *Musait*⁵, *Bălțata*⁶ și *Tomaševac*⁷). În acest moment, a vorbi despre un stadiu al cercetării decorului în discuție, este mult spus. Practic, în afara unui studiu, și acela aflat încă sub tipar⁸, nu există o analiză a sa pe tipurile de podoabe pe care apare. De regulă, arheologii care au descoperit astfel de piese s-au rezumat strict la a oferi analogii podoabelor găsite.

Tipul descoperirilor

Necropole. În cimitire, piese cu acest decor sunt specifice în special secolelor IX-XII, eventual începutul secolului al XIII-lea. Este vorba în special de cercei în formă de semilună (*Vatin, Miševslo și Ablanica*) și cei cu pandantiv biconic (*Humska Čuka, Brestovik, Mirijevo, Trnjane, Petrovcsics, Šopotu Vechi-Mârvilă, Diadovo*), ori cruciulița de la *Szentes-Nagytőke* (Pl. 6/1). Lor li se adaugă și alte tipuri de cercei, precum cei cu pandantiv tip măciucă și alții doi sferici introduși pe verigă (*Ciumbrud*; Pl. 1/1-2) și cei cu doi pandantivi tronconici, cu partea inferioară semisferică, iar între ei o altă sferă decorată tot cu cerculețe de sârmă (*Čezava*).

Tot din necropole provin și cercei cu două monturi sferice pe verigă (*Kaliakra; Cuptoare-Sfogeia*; Pl. 2/1-2), cei din aur în lunulari de la *Kratovo* (Pl. 3/1), ori cei de tip Tokaj (*Craiova-Făcăi*; Pl. 2/4-5).

Tezaurele sunt datate în general în cursul secolelor XIII-XIV (*Mihailovgrad, Gogoșu, Nikopole, Olteni, Șotânga, Jidosița, Covei, Prilep-Markovi Kuli*) și chiar începutul celui de-al XV-lea. De regulă, podoabele găsite în ele au fost luxoase.

Descoperiri de tip neprecizat sunt în număr destul de mare, iar din punct de vedere stilistic tipologic aparțin în special secolului al XII-lea, dar și celui de-al XIV-lea.

Tipurile de piese pe care apare decorul sunt diverse, începând de la cercei, diademe și aplici. Varietatea destul de mare de podoabe pe care este întâlnită, vine să sugereze popularitatea sa pe un segment cronologic foarte lung.

¹ Păunescu et alii 2006, p. 129, fig. 9/9.

² Maneva 1992, p. 207, Pl. 28/65/8 a.

³ Țicu 2009, p. 99, 113, Pl. 49, sus.

⁴ Butnariu 1994, p. 21, 22, Pl. XIX/2.

⁵ *Ibidem*, p. 28, 29, Pl. XXIV/1-8, XXV/2-3, XXVI/2-5, XXVII/4, XIX/6.

⁶ *Ibidem*, p. 35, Pl. XXX/11-14.

⁷ Țicu 2009, p. 99-100, 111, Pl. 47, dreapta jos.

⁸ S. Oța, *Câteva observații privind un cercel cu pandantiv biconic descoperit în necropola de la Șopotul Vechi-Mârvilă (secolul al XII-lea)*, studiu sub tipar la revista „Corviniana”.

Un alt aspect care trebuie precizat este în legătură cu originea lui. Aceasta se poate discuta în special pentru faza incipientă a utilizării sale. Faptul că a fost descoperit pe exemplare din aur provenite din Imperiul Bizantin, ar putea fi un indiciu în acest sens. Având în vedere că în paralel a fost observat și la piese mai simple de bronz sau argint, sugerează că avem de-a face cu replici ale unor podoabe din Imperiu, care au devenit populare în diverse regiuni ale Balcanilor în acea vreme.

I. Cercei. Motivul este înregistrat pe diverse tipuri. Spectrul cronologic, precum și aria de răspândire a pieselor este destul de largă, începând din spațiul actual al Bulgariei, Serbia și România.

Din punct de vedere al tipurilor de cercei, aceștia se pot împărți în următoarele tipuri:

I.1. Cercei lunulari (*Miševsko*⁹; Pl. 1/5, *Ablanica*¹⁰; Pl. 1/4, *Vatin*¹¹; Pl. 1/3). În cadrul acestora, diferențiem două variante.

I.1.1. Prima este cea a pieselor decorate cu pandantivi fixați în partea inferioară (*Miševsko*, *Ablanica*). În cazul exemplarelor de la *Miševsko*, aceștia au fost decorați și cu lanțișoare.

I.1.2. Cea de-a doua este cea a cerceilor decorați în partea curbată cu triunghiuri din granule de aur și cerculețe (*Vatin*). Executați într-o multitudine de variante și subvariante, în teritoriul bulgar sunt considerate podoabe specifice secolele X-XI¹². În Ungaria au mai fost descoperite piese de aur la *Kecel*. Cercei asemănători, dar mult inferiori calitativ, au fost descoperiți și la *Keszthely*¹³. Aceștia sunt de tradiție bizantină, dar la nordul Dunării și în Ungaria au fost datați în a doua jumătate a secolului al X-lea¹⁴. În Peninsula Balcanică, podoabe asemănătoare au fost găsite și la *Corint*¹⁵, *Ljubenovo* și *Mineralni Bani*¹⁶. O altă piesă se află la Muzeul din *Siracusa* (Sicilia)¹⁷.

Pe baza analogiilor, s-a considerat că aparțin secolelor IX-X, iar cele I.1.2., după mijlocul secolului al X-lea. La aceasta se adaugă și datarea generală a necropolelor pentru primul caz.

Cerceii tip lunulă, deși au fost descoperiți pe spații destul de largi, numărul lor este destul de redus. Trecând peste decorul în discuție, cerceii (*Vatin*) se observă că au avut o largă răspândire în special în spațiul balcanic. Piese din aur și unele exemplare de argint provin foarte probabil din ateliere imperiale bizantine. În paralel au circulat și copii ale lor, executate în special din bronz.

I.2. Cercei cu pandantiv tip măciucă și două monturi laterale decorați cu cerculețe de sârmă (*Ciumbrud-Podireu*¹⁸) sunt relativ rari. Practic, în spațiul nord-dunărean perechea amintită este singulară din punct de vedere al combinației tip de cercel/decor¹⁹. Nici aceștia nu au făcut obiectul teaurizării. Sunt exemplare timpurii datate în veacul al X-lea. Faptul

⁹ Văzarova 1971, p. 9, Obr. 8.

¹⁰ Văzarova, Čačeva 1968, p. 28, fig. 1.

¹¹ Bálint 1991, p. 261; F.É.K. 1962, p. 82; Kovács 1991, p. 422, 413, fig. 2/5-6; Oța 2007 b, p. 23, Oța 2008, p. 89, 297, Pl. 3/2, Pl. 121/1-2.

¹² Gatev 1977, p. 33, 34, fig. 3/VI-1, 35.

¹³ Hampel 1894, Pl. CXVI/15.

¹⁴ Bálint 1991, p. 111, fig. 30; Mesterházy 1990, pp. 92-93, fig. 4/1-2

¹⁵ Davidson 1952, p. 253, fig. 56, p. 254, Pl. 108, piesa 2036.

¹⁶ Gatev 1977, p. 33, 34 (VI-1, 2), p. 35 (tabelul).

¹⁷ Ćorović-Ljubunković 1951, p. 50, sl. 14/1.

¹⁸ Teodor 1981, p. 69, 109, fig. 17/1-2.

¹⁹ Pentru mai multe amănunte privind repartitia teritorială și tipologia acestor cercei, vezi Grigorov 1999.

că au fost executați din bronz, indică mai degrabă o podoabă confecționată într-un atelier comun, și reprezintă, probabil, o copie a unor exemplare bizantine din argint sau din aur²⁰. Îngroșarea jumătății inferioare a verigii comparativ cu cea superioară, indică o dată în plus faptul că foarte probabil este o piesă balcanică.

I.3. Cercei cu două pandantive tronconice alungite, iar partea inferioară semisferică, unite între ele, spre bază de o sferă (*Čezava*)²¹. Piesele au fost datate spre sfârșitul secolului al X-lea și începutul celui următor. Și în acest caz, decorul, locul de descoperire (la sudul Dunării) și modul de execuție sugerează din nou că este vorba de o piesă balcanică.

I.4. Cercei cu două monturi sferice pe verigă (*Cuptoare-Sfoge*²², *Kaliakra*²³) au fost încadrați cronologic pe baza datării generale a cimitirelor în care au fost descoperiți, în cursul secolelor XIII-XIV. Momentan, nu au apărut în asociere cu monede sau în situații stratigrafice relevante care să nuanțeze datarea. Până în acest stadiu al cercetării, toate exemplarele provin doar din necropole, ceea ce ar putea sugera pe de o parte valoarea lor relativ scăzută, dar și utilizarea lor pe un segment cronologic în care tezaurizarea a fost rară. Momentan, sunt destul de rar întâlniți în întregul spațiu balcanic și provin din regiuni foarte îndepărtate unele de altele.

I.5. Cercei cu pandantiv biconic (*Humska Čuka*²⁴, *Brestovik*²⁵, *Mirijevo*²⁶, *Trnjan*²⁷; Pl. 2/3, *Petrovcsics*²⁸, *Šopotu Vechi-Mârvilă*²⁹, *Jesika Pešak*³⁰, *Rgotina*³¹, *Dubravica*³², *Vinča*³³), exceptând cazurile în care nu li se precizează contextul descoperirii, au fost găsiți doar în necropole. Fiind confecționați de regulă din argint sau bronz, nu reprezentau o valoare deosebită. Tehnicile de confecționare sunt similare cu a celorlalte piese decorate cu cerculețe de sârme. Având în vedere aria de răspândire și cronologia, ei pot fi atribuiți celei de-a doua jumătăți a secolului al XII-lea.

I.6. Cercei tip Tokaj (*Craiova-Făcăi*³⁴), având în vedere veriga, pot fi atribuiți veacului al XIII-lea, până cel mult până spre finalul intervalului amintit. De atunci, la acest tip, s-a trecut la executarea verigii din sârmă torsionată, decorată sau nu cu o alta mai

²⁰ Iambor 2002, p. 29/Nr. cat. 19.

²¹ Radičević 2007 (2009), pp. 356-357, sl. 6/1; Minić 2001, pp. 343-344, 346.

²² Oța 2005, pp. 194-195, 215, fig. 1, rândul trei, dreapta. În acest studiu, la descrierea sferelor este o precizare eronată, datorată unei descrieri defectuoase din raportul de săpătură inițial semnat de către I. Uzum în anul 1987. Trebuie recorectat, anume că monturile nu sunt perforate, iar decorul este executat din cerculețe de sârmă lipite pe pandantivi; Uzum 1987, p. 297, fig. 4/b, pp. 298-299.

²³ Bobčeva 1978, p. 170, Tabl. X/M. 158/1.

²⁴ Garašanin 1950, p. 27; Marjanović-Vujović 1984, p. 83 (O piesă este în Narodnog Muzeja u Beogradu, inv. br. 2951); Oța 2008, p. 94.

²⁵ Čorović-Ljubinković 1956, p. 135, fig. 4 (rândul doi, în mijloc); Marjanović-Vujović 1984, p. 83; Oța 2008, p. 94; Țeicu 2003, p. 37.

²⁶ Todorović, Birtašević 1955, p. 40 (inv. br. 1370), sl. 17, p. 41; Marjanović-Vujović 1984, p. 83, Oța 2008, p. 94; Țeicu 2003, p. 37.

²⁷ Marjanović-Vujović 1984, p. 20, 41, 56, sl. 132, p. 57, 58, 58, sl. 140 sl. 24, p. 83, Tab. VI/Grob 79, Tab. XIX/Grob 274/1, Tab. XXVII/Grob 349/2, Tab. XXXIX/Grob 357/2; Oța 2008, p. 94; Țeicu 2003, p. 37.

²⁸ Stanojev 1989, p. 97; Jovanović 1977, p. 155.

²⁹ Oța 2005, p. 192, 215, fig. 1, rândul trei, stânga; Oța 2007 c, p. 376, 406, Pl. 11/13; Oța 2008, p. 94, 288, 289, 290, Pl. 105/2-3, 5-6, Pl. 106/4, 10-13; Țeicu 1991, p. 308, 309; Țeicu 1993, p. 241, 244, 267, fig. 10/1; Țeicu 1998, p. 136, 162, fig. 44/1; Țeicu 2003, p. 27, 37, 54, fig. 13 a, p. 56, fig. 15/14-16, p. 59, fig. 18 (dreapta, jos).

³⁰ Marjanović-Vujović 1984, p. 83 (Narodnog Muzeja u Beogradu, inv. br. 2959).

³¹ *Ibidem*, p. 83 (piesă sau piese aflate în Narodnog Muzeja u Zaječar).

³² *Ibidem*, p. 83 (Narodnog Muzeja u Beogradu, br. 139).

³³ *Ibidem*, p. 83 (piesă aflată în Narodnog Muzeja u Beogradu, inv. br. 1697 și 1698); Oța 2008, p. 94; Țeicu 2003, p. 37.

³⁴ Dumitriu 2001, p. 118, Taf. 49/2-3.

subțire, din filigran. Decorul pandantivului în zona centrală cu cerculețe de sârmă alăturate, constituie o raritate.

I.7. Cercei cu pandantiv semilunar - 2 (*Prilep-Varoš-Markovi Kuli*³⁵; Pl. 3/8, *Șotânga*³⁶; Pl. 3/4-5, *Orizari*³⁷; Pl. 3/2, 6-7, *Kratovo*³⁸; Pl. 3/1) sunt cunoscute și ei într-o multitudine de variante și subvariante pe spații largi din sud-estul Europei. Pieselor din localitățile amintite li se adaugă o altă pereche de cercei legați între ei cu lăntișoare și o clemă (Pl. 9)³⁹, proveniți tot din Macedonia. Pentru exemplarul din prima localitate menționată cerculețele de sârmă formează și motive florale, în acest caz fiind un decor aparte. El a început să fie folosit la astfel de piese doar în cursul secolului al XIV-lea. Pe baza contextului și a tipologiei, cerceii au fost datați în cursul secolului al XIV-lea în Macedonia. Piese din România pot fi date similare. Deși executați inclusiv din aur, nu au făcut obiectul teaurizării. Originea lor este de căutat în exemplarele bizantine timpurii. Decorul cu cerculețe a început să fie aplicat pe astfel de podoabe însă relativ târziu, cum indică și cronologia absolută și cea relativă.

II. Diademe. În cazul lor putem vorbi de piese complexe compuse din mai multe elemente, anume plăcuțe, cercei și lăntișoare cu pandantivi. Aceștia din urmă erau atașați pe plăcuțe sau la cercei montați la plăcuțe.

II.1. Cercei de tâmplă cu montură triunghiulară pe verigă și lăntișoare cu pandantivi (*Gogoșu*⁴⁰; Pl. 4/1-1a) proveniți, probabil, de la o diademă. În cazul menționat, avem de-a face cu două zone cu astfel de decor. Prima dintre ele este câmpul triunghiular al plăcuței. În jurul unui caboșon central, de formă pătrată, și un cadru de sârmă filigranată, au fost lipite cerculețe de sârmă filigranată. Al doilea element al cerceului îl constituie un pandantiv lunular. În interiorul unui alt cadru, executat similar cu cel al plăcuței triunghiulare sunt trei cerculețe de sârmă. Decorul a fost executat pe ambele fețe ale pandantivului.

II.2. Pandantiv cu lăntișoare, decorate la capete cu alți pandantivi (*Gogoșu*⁴¹; Pl. 4/2). Acesta a făcut parte din o piesă mai mare, care actual nu se mai păstrează. Întreaga suprafață a sa (n. n. pandantivului) este decorată cu mici cadre de sârmă filigranată, atât pe orizontală cât și pe verticală, ornamentate cu cerculețe de sârmă.

II.3. Pandantivi în formă de semilună, care fac parte din diademe au fost observați la piesele descoperite la *Nikopole*⁴² și *Jidosița*⁴³ (Pl. 5/2, 2a). La ambele diademe, cu cerculețe au fost decorați doar pandantivii în formă de semilună. Ei au bune analogii la exemplarul de la *Gogoșu* (II.1.).

II.4. Pandantivi triunghiulari ai diademei de la *Olteni*⁴⁴ (Pl.5/1). Pe margine, aceștia au o sârmă filigranată. Câmpul plăcuței este decorat cu cerculețe de sârmă alăturate.

Cronologia lor, realizată pe baza caracteristicilor tipologice, dar și a monedelor găsite în asociere, indică o datare în cursul secolului al XIV-lea, în a doua jumătate, eventual începutul secolului al XV-lea⁴⁵.

³⁵ Maneva 1992, p. 194, Pl. 27/58/44 b.

³⁶ Dumitriu 2001, p. 49/7-8.

³⁷ Maneva 1992, Pl. 25/24/22, a, b, Pl. 27/24/21, a, b.

³⁸ *Ibidem*, Pl. 25/25/1 a. Tot din Macedonia mai este un exemplar dintr-o localitate necunoscută (*idem*, p. 240, Pl. 38/M/2b; Pl. 3/3).

³⁹ *Ibidem*, p. 240, Pl. 38/M/3a, b.

⁴⁰ Dumitriu 2001, Taf. 33/2.

⁴¹ *Ibidem*, Taf. 33/1, 1 a.

⁴² Minić 1996, p. 172, fig. 4, p. 175.

⁴³ Dumitriu 2001, p. 128, Taf. 95/10, 10 a-b.

⁴⁴ *Ibidem* p. 130, Taf. 41/1-5.

III. Cruciulițe

Momentan, la nordul Dunării este cunoscut un exemplar din cupru, provenit de la *Szentes-Nagytöke*⁴⁶. Brațele cruciuliței, spre capete și în zona centrală, au câte un cadru de sârmă filigranată în interiorul căroră existau, probabil, pietre sau sticlă colorată. De asemenea, pe fiecare braț este câte un alt cerculeț de dimensiuni mai mici. Spațiul rămas liber a fost decorat integral cu mici cerculețe de sârmă filigranată, alăturate. În acest caz vorbim de un decor secundar. O cruciuliță relativ asemănătoare a fost descoperită la *Djadovo*⁴⁷. Și ea este decorată aproximativ la fel, cu patru cercuri, câte unul pe fiecare braț și un al cincilea în partea centrală. O parte a spațiului liber a fost la rândul său umplut cu mici cerculețe de sârmă. Tot din Bulgaria provine o altă piesă care se află la Muzeul din *Sofia*⁴⁸, fiind datată în prima decadă a secolului al XI-lea.

Cronologia relativă plasează aceste piese în cursul secolului al XI-lea.

IV. Brățări cu șarnieră au fost descoperite la *Prilep-Varoš-Markovi Kuli* (Pl. 7/1-5), într-un depozit⁴⁹. Pieseile aparțin secolului al XIV-lea. Patru exemplare au un cadru pe margine executat din sârmă filigranată și cerculețe de sârme alăturate (Pl. 7/1-4).

V. Cordoane sau centuri (*Gogoșu*⁵⁰; Pl. 8/1, *Drobeta Turnu Severin*-Colecția Istrati-Capșa⁵¹; Pl. 6/3). Decorate în tehnica granulației și filigranului, au și caboșoane pentru pietre sau sticlă colorată. Decorul cu cerculețe formează de regulă un cadru în jurul monturilor de pietre (*Gogoșu*). Pe piesa de la *Gogoșu*, este utilizat și ca decor auxiliar de umplere a unui spațiu liber. În cazul celei de la *Drobeta*, avem un cadru din cerculețe, apoi, în planul plăcuței sunt cercuri dispuse concentric din sârmă filigranată. În ultimul, cel din interior este un altul din cerculețe de sârmă care înconjoară un caboșon circular, motivul sugerând o floare.

VI. Aplici (*Mihailovgrad*; Pl. 8/2)⁵² executate din argint aurit și decorate în tehnica granulației și filigranului. Sunt de formă circulară, flancate în două părți de câte patru protuberanțe din foiță de argint dispuse în triunghi. Partea rotundă are un cadru confecționat din sârmă filigranată și cerculețe alăturate. Urmează în ordine, un cerc din granule, iar apoi o protuberanță mai mare în vârful căreia a fost montată o granulă.

VII. Broșă (*Covei*; Pl. 6/2)⁵³ de formă circulară. Pe spate au fost lipite trei tuburi decorate în partea superioară în tehnica filigranului și a granulației. Pe margine este un cadru, iar în interiorul său patru caboșoane de formă pătrată dispuse în cruce. Întreaga suprafață este decorată cu cerculețe de sârmă.

Discuții asupra decorului. Utilizarea cerculețelor de sârmă filigranată sau nu, constituie doar un ornament al cerceilor. Practic, nu există o parte a unei piese, indiferent care, să fie decorată exclusiv cu cerculețe de sârmă.

⁴⁵ Oța 2007 a, p. 149.

⁴⁶ Bálint 1991, p. 113, 114, Taf. XXXV/1, p. 115.

⁴⁷ Borisov 1989, p. 275, fig. 321.

⁴⁸ Dončeva-Petkova 2002, p. 104, 110, Obr. 11.

⁴⁹ Maneva 1992, p. 194, T. 40/58/46, 58/47 a-b, 58/48.

⁵⁰ Dumitriu 2001, p. 124, Taf. 34/3.

⁵¹ *Ibidem*, p. 123, Taf. 23/9a-b.

⁵² Aleksandrov 1984, p. 30, Obr. 1, stânga jos, p. 31, Obr. 2.

⁵³ Dumitriu 2001, p. 117, Taf. 26/3, 3 a.

În cazul cerceilor, toate verigile au un pandantiv care constituie și principalul ornament. În aceste condiții, cerculețele de sârme aveau un rol secundar. Pe pandantiv pot apare în asociere cu alte elemente de decor, de regulă din granule și sârme simple sau filigranate. Ele au fost utilizate pentru umplerea unor spații din perimetrul monturii sau pandantivului confecționat din foiță metalică sau care a fost, eventual, turnat.

La pandantivii diademelor, situația este similară, anume cerculețele au rol de umplere a unor spații libere. Alteori se concentrează, în același scop, în jurul unui caboșon central (*Gogoșu*). Situația este similară inclusiv pentru cruciulițe și ornamentele de căciulă sau broșe.

În cazul brățărilor și al aplicelor, se observă că au fost folosite pentru crearea unui cadru în care au fost lipite sau montate, după caz, celelalte elemente ornamentale. Pentru părțile metalice ale cordoanelor s-a procedat similar.

Cronologia absolută este cunoscută doar pe un număr limitat de podoabe, cele mai multe provenite din tezaure. Conform acesteia, putem plasa piesele de la *Jidosița* și *Gogoșu* în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, poate chiar începutul celui de-al XV-lea. Piesa de la *Nikopole*, a fost găsită în asociere și cu monede mai timpurii, din veacul al XIII-lea, dar aceasta nu este neapărat un indiciu al faptului că este mai timpurie.

Doar un cercel cu pandantiv biconic provenit din necropola de la *Trnjane*⁵⁴ a putut fi datat cu monedă emisă în timpul lui Alexios al III-lea Anghelos (1195-1203)⁵⁵.

Aria de răspândire, din punct de vedere cronologic, este diferită de la o regiune la alta. Cele mai timpurii piese provin din spațiul actual al Bulgariei (cercei și cruciulițe), din partea de sud. Urmează, și uneori sunt paralele cronologic, regiunea de nord-est a Serbiei actuale, mai precis Banatul. În acest caz putem vorbi de o pereche de cercei importați în teritoriul menționat, indiferent de modalitatea de aducere a lor, aici (*Vatin*). Ei au fost datați, de regulă, în special în cursul secolului al X-lea, dar există și exemplare puțin mai timpurii, din veacul al IX-lea. Pe alocuri, ele pot urca cronologic în secolul al XI-lea, dar astfel de datări constituie o raritate. Aceasta se datorează faptului că, până la începutul veacului al XI-lea, orfevrăria balcanică are anumite forme de piese tipice, care în secolul al XI-lea, s-au schimbat. Pe un anumit segment cronologic, ele au coexistat, însă foarte scurt timp și doar în anumite regiuni⁵⁶.

O altă piesă cu o cronologie similară sau foarte apropiată o constituie cruciulița de la *Szentes*, din sud-estul Ungariei. Tot din spațiul nord-dunărean sunt și cerceii de la *Ciumbrud*. Se poate observa însă că acestea sunt piese dispartate. Interesant este însă un aspect, anume că toate provin din zone unde influența bulgară, apoi cea bizantină, au fost suficient de puternice.

Al doilea lot de piese (cerceii cu pandantiv biconic) se concentrează în bazinul mijlociu al Dunării, în special în partea sa de sud. Toate exemplarele sunt, din punct de vedere tipologic, identice și nu au ajuns să fie difuzați decât într-o anumită arie geografică. Aceasta mai înseamnă și faptul că cerculețele de sârmă, pe cercei cu pandantiv biconic a fost utilizat doar pe un segment cronologic scurt, databil în a doua jumătate a secolului al XII-lea.

⁵⁴ Despre cerceii de acest tip proveniți din Peninsula Balcanică, vezi S. Oța, *Câteva observații privind un cercel cu pandantiv biconic descoperit în necropola de la Șopotul Vechi-Mârvilă* (secolul al XII-lea), articol sub tipar.

⁵⁵ Marjanović-Vujović 1984, p. 56, sl. 132/3, p. 83, 103, Tab. XXVII/Grob 349/2, 3.

⁵⁶ Pentru mai multe informații, vezi Oța 2008, Radičević 2007 (2009), pp. 349-362, 2008, pp. 197-212, Gatev 1977, pp. 30-46.

Modelul a mai fost folosit și pe acele exemplare cu două monturi sferice pe verigă (*Kaliakra* și *Cuptoare-Sfoge*). Distanța mare între cele două puncte indică, mai degrabă, produse ale unor ateliere diferite, dar care au activat din punct de vedere cronologic relativ paralel.

Din veacul al XIV-lea, au apărut tot mai multe piese și mai diversificate, în mai multe microzone ale Balcanilor. Din o parte a lor s-a mai păstrat doar anumite părți, altele sunt întregi sau relativ întregi. Pe o bună parte se poate observa că nu sunt podoabe identice în două puncte, ci cel mult asemănătoare. Doar tehnicile de execuție sunt cele care le apropie, și mai puțin motivele decorative.

Concluzii

Pentru secolele X-XI piesele cu acest decor sunt dispersate (Pl. 10). Tipologia lor este relativ limitată (cercei, cruciulițe). Se mai poate observa că nu se găsesc exemplare absolut identice în tot arealul studiat, doar motivul este utilizat. Confecționarea lor din metale diverse indică și o proveniență variată, începând, probabil, de la ateliere imperiale la mici meșteșugari locali. Este evident că avem de-a face cu o producție menită să satisfacă nevoile diverselor categorii sociale. Utilizarea decorului, pe de altă parte, înseamnă și o modă în rândul meșteșugarilor. Filigranul și granulația folosite complementar sau principal, dar pe scară largă în ornamentarea podoabelor în discuție, demonstrează o puternică influență orientală în orfevrărie.

Din secolul al XI-lea au început să apară noi tipuri de podoabe, ca de exemplu cercei cu pandantiv biconic, iar din următorul, cerceii tip Tokaj, ori cei cu două monturi sferice pe verigă. O bună parte a vechilor modele au fost, parțial, abandonate (cercei lunulari-1). Tehnicile de confecționare și motivele decorative au rămas în mare parte aceleași, dar au fost utilizate la noile modele. În ceea ce privește utilizarea cerculețelor de sârmă simplă sau filigranată în decorarea podoabelor, putem vorbi chiar de o pauză între începutul secolului al XI-lea și a doua jumătate a celui de-al XII-lea. Atunci când revine în atenția orfevrierilor, el a fost utilizat la alte podoabe și era răspândit numai în anumite regiuni. Este vorba, în special, de cerceii cu pandantiv biconic. Din punct de vedere al răspândirii geografice, podoabele cu astfel de decor s-au concentrat, în special, în zona Dunării Mijlocii. După încetarea producției cerceilor cu pandantiv biconic cu decor din cerculețe de sârme, au apărut cei cu pandantiv sferic dublu, ornamentați similar, în cursul secolului al XIII-lea.

Veacul al XIV-lea aduce noi modificări. Astfel, motivul a fost utilizat pe un număr mai diversificat de piese de orfevrărie (cercei, diademe, aplici, brățări, ornamente de căciulă). Acestea, în cele mai multe cazuri, nu mai par a fi piese de serie, ci erau, mai degrabă, confecționate la comandă. Ceea ce sugerează însă o unitate stilistică a pieselor sunt exact micile amănunte de execuție, sau combinația unor tehnici și modele de decor. Așa se poate explica de ce nu prea au fost descoperite două produse similare, ci doar asemănătoare tipologic și decorativ. Faptul că cele mai multe piese încep să provină din tezaure este un argument în plus că astfel de comenzi le puteau face doar persoane suficient de bogate. Se poate, de asemenea, observa încă un aspect, anume că toate piesele au fost decorate în tehnica granulației și filigranului. Aceasta indică și existența unor ateliere și meșteri specializați în utilizarea tehnicilor menționate. Componenta tezaurelor, în anumite cazuri este elocventă pentru proveniența pieselor. Astfel, în cazul celui descoperit în localitatea *Gogoșu*, patru dintre piese au fost executate cu decoruri și tehnici

similare, anume trefilație, granulație, împletire, și filigran. Celălalt lot de piese din tezaur este, în mod clar, producția unui alt atelier, având în vedere modul de execuție și decorul. Situația este similară și pentru piesele din tezaurile de la *Covei*, *Jiana Mare*, *Mihailovgrad* și *Prilep*-Markovi Kuli.

Abrevieri bibliografice

Bibliographical abbreviations

AI	„Archaeologia Iugoslavica”, Belgrad
Acta Arch. Acad. Sc. Hung.	„Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapesta
C.A.	„Cercetări Arheologice”, București
F.A.	„Folia Archaeologica”, Budapesta
MN	Muzeul Național, București
Rég. Tan.	„Régészeti Tanulmányok”, Budapesta
SCIVA	„Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”, București

Bibliografie

- Aleksandrov 1984 = G. Aleksandrov, *Srednovekovno bălgarsko sākrovište ot Mihailovgrad*, în „Arheologia”, Sofia, 26, 1/1984, pp. 29-38
- Bálint 1991 = Cs. Bálint, *Südungarn im 10. Jahrhundert*, Budapesta, 1991
- Bobčeva 1978 – L. Bobčeva, *Nekropole des 13.-14. Jhs. in Kaliakra*, în „Izvestija Varna”, XIV (XXIV), 1978, pp. 152-180
- Borisov 1989 = B. D. Borisov, *Djadovo. Vol. I. Mediaeval Settlement and Necropolis (11th-12th. Century)*, Tokyo, 1989
- Butnariu 1994 = V. M. Butnariu, *Tezaure din muzeele orașului Chișinău. Secolele XVI-XVIII*, Chișinău, 1994
- Iambor 2002 = P. Iambor, *19. Cercel*, în *Civilizația medievală timpurie din Transilvania: rit și ritual funerar în secolele IX-XI*, Alba Iulia, 2002
- Ćorović-Ljubinković 1951 = M. Ćorović-Ljubinković, *La parure en metal chez les slaves du sud aux IX-XI ème siècles. Boucles d'oreilles à appendice en forme de grappe*, în „Starinar”, Belgrad, II, 1951, pp. 21-56
- Ćorović-Ljubinković 1956 – M. Ćorović-Ljubinković, *La nécropole slave de Brestovik. Rapport préliminaire des fouilles en 1953-1954*, în „AI”, Belgrad, II, 1956, pp. 131-137
- Davidson 1952 = G. R. Davidson, *Corinth. XII. The minor objects*, Princeton, New Jersey, 1952
- Dončeva-Petkova 2002 = Dončeva-Petkova, *Breast Crosses from Medieval Bulgaria*, în *Spartacus*, Veliko Tărnovo, II, 2002, pp. 101-112
- Dumitriu 2001 = L. Dumitriu, *Der Mittelalterliche Schmuck des Unteren Donaugebietes im 11.-15. Jahrhundert*, București, 2001
- Fehér, Éry, Kralovánszky = G. Fehér, K. Éry, A. Kralovánszky, *A közep-Duna-medence magyar honfoglalás-és kora Árpád-kori Sirleletei. Leletkataszter*, în „Rég. Tan.”, Budapesta, II, 1962
- Garašanin 1950 = M. Garašanin, *Ka najstarijim slovenskim kulturama naš zemlja i problemu porekla izvesnih njihovih oblika*, în „Starinar”, Belgrad, N.S., 1, 1950, pp. 27-37
- Gatev 1977 = P. Gatev, *Parures de sépultures des XIe-XIe s.*, în „Arheologia”, Sofia, XIX, 1, 1977, pp. 30-46
- Grigorov 1999 = *Obecite v starobălgarskata kultura na sever ot Dunav*, în „Arheologia”, Sofia, 1999, 41, 3-4, pp. 21-42
- Hampel 1894 = J. Hampel, *A régibb középkor (IV-X. század) Emleké Magyarhonban*, vol. I, Budapest, 1894

- Jovanović 1977 = V. S. Jovanović, *Contribution à la chronologie des necropoles médiévales de Yougoslavie et de Bulgarie (I)*, în „Balcanoslavica”, Prilep, 6, 1977, pp. 141-187
- Kovács 1991 = L. Kovács, *Bemerkungen zur Arbeit von N. Stanojev: Nekropolen aus dem 10.-15. Jahrhundert in der Vojvodina. 712 Katalogabschnitte. Katalog I*, în „Acta Arch. Acad. Sc. Hung”, Budapesta, 43, 1991, pp. 399-424
- Maneva 1992 = E. Maneva, *Srednovekovni nakit od Makedonija*, Skopje, 1992
- Marjanović-Vujović 1984 = G. Marjanović-Vujović, *Trnjane. Serbian necropolis (11th-13th century)*, Beograd, 1984
- Mesterházy 1990 = K. Mesterházy, *Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10-11. századi magyar sírleletekben I*, în „F.A.”, Budapesta, XLI, 1990, pp. 87-115
- Minić 1996 = D. Minić, *Nouvelle variante de boucles d'oreille medievales à trois fraises en Serbie*, în „Starinar”, Belgrad, XLVII, 1996, pp. 169-175
- Minić 2001 = D. Minić, *Osvrt na srednjovekovni nekropolu u Čezavi*, în „Zbornik radova Narodnog Muzeja, Belgrad”, 17-1, arheologija, 2001, pp. 341-347
- Oța 2005 = S. Oța, *Necropolele din orizontul sud-dunărean-2 de pe teritoriul Banatului (sfârșitul sec. al XI-lea – sec. al XIII-lea)*, în „Bibliotheca Sepremcastrensis”, XII, *Relații interetnice în Transilvania (secolele VI-XIII)*, Sibiu, 2005, pp. 171-215
- Oța 2007 a = S. Oța, *Plăcuțe de diademă de pe teritoriul României (secolele XII-XV)*, în „SCIVA”, București, tom 58, 1-2, 2007, pp. 117-156
- Oța 2007 b = S. Oța, *Populații atestate în Banat în secolele IX-XII. Surse istorice și probleme arheologice*, în „MN”, București, 19, 2007, pp. 17-37
- Oța 2007 c = S. Oța, *Techniques d'exécution des parures et accessoires vestimentaires découvertes dans les nécropoles de l'horizon funéraire sud-danubien-2 sur le territoire du Banat historique (fin du XIe-début du XIIIe siècles)*, în „Istros, Brăila”, 14, 2007, pp. 363-409
- Oța 2008 = S. Oța, *Orizonturi funerare din Banatul istoric (secolele X-XIV)*, Sibiu: Bibliotheca Brukenthal, 28
- Oța = S. Oța, *Câteva observații privind un cercel cu pandantiv biconic descoperit în necropola de la Șopotul Vechi-Mârvilă (secolul al XII-lea)*, studiu sub tipar la revista „Corviniana”
- Păunescu et alii 2006 = A. Păunescu, D. Mihai, S. Oța, Gh. Matei, *Cercetări arheologice în vatra Orașului de Floci (Piua Petri), comuna Giurgeni, județul Ialomița*, în „C.A.”, București, XIII, 2006, pp. 111-132
- Radičević 2007 (2009) = D. Radičević, *Periodizacija nekropola IX-XI veka u donjem srpskom podunavlju*, în „Starinar”, Belgrad, LVII, 2007 (2009), pp. 349-362
- Radičević 2008 = D. Radičević, *Periodizacija poznosrednjovekovnih nekropola u donjem srpskom podunavlju*, în „Starinar”, Belgrad, LVIII, 2008, pp. 197-212
- Stanojev 1989 = N. Stanojev, *Nekropolen aus dem 10.-15. Jahrhundert in der Vojvodina. 712 Katalogabschnitte. Katalog I*, Novi Sad, 1989
- Teodor 1981 = D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI*, Iași, 1981
- Todorović, Birtašević 1955 = J. Todorović, M. Birtašević, *Monuments archéologiques à Belgrade et dans ses environs*, în „Annuaire du Musée de la Ville de Beograd”, Belgrad, II, 1955, pp. 31-42
- Țicu 1991 = D. Țicu, *Cercetări de arheologie în necropola medievală timpurie de la Șopotu Vechi-Mârvilă (jud. Caraș-Severin)*, în „Crisia”, Oradea, 21, 1991, pp. 307-310
- Țicu 1993 = D. Țicu, *Necropole medievale (sec. X-XIV) din sudul Banatului*, în „Banatica”, Reșița, 12, I, 1993, pp. 229-272
- Țicu 1998 = D. Țicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timișoara, 1998
- Țicu 2003 = D. Țicu, *Necropola de la Șopotu Vechi*, în „Studii istorice”, Reșița, 2003, pp. 23-60

- Țicu 2009 = D Țicu, *Arta minoră medievală din Banat*, Timișoara, 2009
- Uzum 1987 = I. Uzum, *Considerații pe marginea cercetărilor din anii 1983-1985 în necropola feudală timpurie de la Cuptoare (com. Cornea, jud. Caraș-Severin)*, în „Banatica”, Reșița, 9, 1987, pp. 281-315
- Văžarova 1971 = Ž. Văžarova, *Slavani i prabālgari (tiorko-bālgari) v svetlinata na arheologičeskite dannī*, în „Arheologia”, Sofia, 13, 1/1971, pp. 1-23

JEWELLERIES DECORATED WITH LITTLE CIRCLES MADE OF JOINED SIMPLE OR FILIGREE WIRES IN THE BALKANIC AREA (9TH-14TH CENTURIES)

(Abstract)

I have analyzed an ornament found on jewellerys from south-eastern Europe. This decoration consists in little circles, made of simple or filigree wire, of silver, gold or bronze. I will discuss only those jewellerys where the little circles made of simple or filigree wires are joined. Besides the time span already mentioned, this ornament was used for a long time, even in the 16th-17th centuries (*Orașul de Floci, Prilep-Church St. Nikola, Gelu, Onești, Musait, Bălțata and Tomașevac*).

The mentioned items were found especially in cemeteries dated mainly in the 9th-12th centuries, up until the beginning of the 13th century. The jewellerys are crescent-type earrings (*Vatin, Miševsko and Ablanica*) and those with biconical pendant (*Humska Čuka, Brestovik, Mirijevo, Trnjane, Petrovcsics, Șopotu Vechi-Mârvilă, Djadovo*), or the little cross from *Szentes-Nagytkőke* (Pl. 6/1). Other types of earrings can be added, too, such as those with bludgeon-type pendant, other two spherical earrings put on a link (*Ciumbrud*; Pl. 1/1-2) and those with two truncated pendants, with hemispherical lower part, and between them another sphere ornamented with little circles made of wire, too (*Čezava*).

The earrings with two spherical pendants on a link (*Kaliakra; Cuptoare-Sfogeia*), the golden crescent-type earrings from *Kratovo* (Pl. 3/1), or Tokaj-type earrings (*Craiova-Făcăi*; Pl. 2/ 4-5) were found in cemeteries, too.

The treasures (*Mihailovgrad, Gogoșu, Nikopole, Olteni, Șotânga, Jidosița, Covei, Prilep-Markovi Kuli*) are dated in the 13th-14th centuries, or even at the beginning of the 15th century.

A relative great number of items comes from unknown sites. They can be dated, on stilistical and typological base, at the beginning of the 12th century, or in the 14th century.

The absolute chronology is known only for a limited number of jewellerys, most of them found in treasures (*Jidosița, Gogoșu, Nikopole, Trnjane*).

Only the earring with biconical pendant from the cemetery in *Trnjane* was dated with a coin issued by Alexios III Angelos (1195-1203).

The analyzed items had not a unitary area of distribution, during the 9th-14th centuries. The earliest items (earrings and little crosses) were found in the southern part of the present-day Bulgaria. The north-eastern part of the present-day Serbia follows, but sometimes the jewellerys found here are contemporary with those discovered in Bulgaria. They are dated especially in the 10th century, but earlier items, from the 9th century, were found here, too. Here and there, the jewellerys can be dated in the 11th century, too, but such a late chronology is rare, due to the fact that the typical Balkanic jewellerys manufactured up until the beginning of the 11th century change during the 11th century. Only for a short time, and only in some regions the types of jewellerys co-existed.

Another item, with a similar or very close chronology, is the little cross from *Szentes*, in south-eastern Hungaria. The earrings from *Ciumbrud* are from the north-Danubian area, too. Strictly speaking from the point of view of ornamentation, these items are heterogenous, but an interesting detail can be observed, more precisely their origin from territories were the Byzantine, and then the Bulgarian influences were strong enough.

The second group of items (the earrings with biconical pendant) are concentrated in the middle Danubian area, especially in its southern part. This is an argument that the earrings with biconical pendants, ornamented with little circles of wire were used only for a short time, in the second half of the 12th century.

The analyzed decoration was used on those earrings with two spherical pendants on the link, too (*Kaliakra and Cuptoare-Sfogeia*).

Starting with the 14th century, a great number of jewellerys, with various typology, were manufactured in different micro-areas of the Balkanic Peninsula.